

”De plaats is op deze oogenblik in oproer” De rellen op Veldhoven in 1858

door Henk van Doremalen

In het jaarlijkse verslag dat Burgemeester en Wethouders van Tilburg aan de Commissaris des Konings, moesten opsturen, ontbreekt in de periode 1825-1875 slechts één keer de gebruikelijke opmerking dat ”rust en goede orde ongestoord waren gebleven”. In het gemeenteverslag van 1858 wordt een kort overzicht gegeven van de onrust die zich in de zomer van dat jaar had voorgedaan. Welke gebeurtenissen zich precies afspeelden in Tilburg wordt niet uit de doeken gedaan.

Tijdens werkzaamheden op het hulpdepot van de Rijksarchiefdienst te Schaarsbergen trof ik in de daar opgeslagen collectie van het Rijksarchief Noord-Brabant een archiefdoos aan met het opschrift ”Veldhoven”. Bij nader onderzoek bleek het om ongeveer 130 processtukken te gaan in de zaak tegen Jan de Kanter c.s. te Tilburg. De kleine 500 pagina’s van het dossier hadden betrekking op ongeregelheden in de wijk Veldhoven (het huidige Wilhelminapark en omgeving) in 1858, die ontaardden in rellen tegen de politie.

”Het lied van Mozes”

Liefdesperikelen en volksvermaak vormden het begin van de latere schermutselingen. De 21-jarige wagenmaker Gerardus Dijkmans heeft een jaar of twee verkering

met de 19-jarige Johanna Mandos, een van de dochters van metselaar Hendrik Mandos en Francisca de Rooij. De verhouding tussen de geliefden was echter nogal verflauwd. Dijkmans had volgens eigen zeggen inmiddels ”zin gekregen in de ka-

menier van het kasteel”. Hij had haar een brief geschreven en laten vragen voor een bal. Johanna Mandos was een en ander aan de weet gekomen en had Dijkmans ”den bons” gegeven.

Het liefdespad van Dijkmans ging niet over rozen, want al spoedig werd bekend dat hij op het kasteel ”een blauwe scheen had gelopen”. Het gebeuren werd aanleiding voor Hubert Mandos (een neef van Johanna) en Gerardus Mutsaerts om een liedje te maken getiteld ”nieuw lied van de vrijers van het kasteel”. Vergezeld van een blauwe sok zou Dijkmans dit vers zijn toegezonden, terwijl het ook tenminste éénmaal op de Veldhoven ten gehore werd gebracht.

Dijkmans zegt in een getuigenverklaring voor de rechtbank over het ons verder onbekende lied:

„... daar in kwam mijn voornaam voor en werd ik niet onduidelijk daarin aangeduid”. De tweevoudig afgewezen minnaar reageerde met een lied dat de spot dreef met de familie Mandos en haar kennis-senkring:

„Spoedig daarop is door mij, Louis Broekhans, George van Dun en Josephus van den Heuvel ook een lied gemaakt en dat heette 'het lied van Mozes'. Dat lied zouden we voorstellen, om te weten welk den voorrang zou bekomen dat op ons was gemaakt, of dat op Mozes. Het schijnt dat het laatste de palm der overwinning behaalde, althans werd dit algemeen in korte dagen binnen Tilburg gezongen. De wijs schéén beter te bevallen”.

Zingen

Nu was het niet ongebruikelijk in Tilburg om op zaterdagavonden nieuwe liedjes aan te leren op personen of gebeurtenissen. Zondags werden die dan in de herbergen gezongen, maar dat gebeurde ook wel op straat. Vanaf half juli staat "het lied van Mozes" bovenaan op het repertoire. Zaterdagavond 17 juli trekt een groep mensen op de klarinet begeleid door de 22-jarige wever Jan Staps zingend door de wijk Veldhoven. Daarbij wordt de daar wonende politie-agent Van Vliet met een bezoek vereerd, maar is vooral de woning van Mandos het doelwit van het voor haar weinig vleierende lied.

Fransiscus Suijs (1798-1870), van 1849-1869 burgemeester van Tilburg.

Het gezang herhaalt zich enkele avonden, onder meer op donderdag 22 juli. Mandos besluit dan op 23 juli om een klacht in te gaan dienen bij de commissaris van politie J. Verbunt. Op vrijdagavond stuurt Verbunt enkele agenten naar de Veldhoven, die omstreeks half tien een twintigtal personen zingend in de richting van het huis van Mandos zien komen. Een van de agenten, Dirk Bakkers, verklaart: "wij hadden in last, om, werd er weder daar een liedje op straat gezongen, de zangers aan te manen naar huis te gaan". Drie mannen krijgen die avond een bekeuring, de rest gaat naar huis. Tot zover is er alleen sprake van burengerucht en bespotting van het gezin Mandos.

Arrestaties

Anders wordt het op 24 juli. Wanneer de politie die zaterdagavond omstreeks half negen op Veldhoven aankomt, blijkt zich daar een joelende en zingende menigte van omstreeks 500 à 600 personen te hebben verzameld. Aanmaningen van de agenten om rustig uiteen te gaan en niet te zingen sorteren weinig effect. Min of meer willekeurig wordt dan een arrestant gemaakt, de 18-jarige fabrieksarbeider Jozef Goijarts. Daarop keert de menigte zich tegen de politie en begint met modder en stenen te gooien. De vier agenten worden daarbij getroffen en laten Goijarts gaan. Later op die avond wanneer er enkele marechaussees ter versterking zijn gehaald worden toch nog twee arrestaties verricht: Willem Vugs en Jean François Demerie.

Burgemeester

Hoe reageerden de gemeentelijke autoriteiten op het inmiddels danig uit de hand gelopen "volksgezang"? In de vergadering van B. & W. van 24 juli komt de hele zaak nog niet ter sprake. Toch heeft de commissaris van politie dan al een eerste rapport over "ketelmuziek" bij Mandos en het lastig vallen van Van Vliet aan de burgemeester gestuurd. In de vergadering van B. & W. van 28 juli wordt melding gemaakt van een brief van de officier van justitie bij de arrondissements-

Nieuw Lied van de Wijsneus
wijs: Victorie of Doctor IJzerenbaard

1

Jongmans die hier in ronde staan
Gij moet maar naar Moses gaan
Als gij daar een meisje vraagt
Gij kunt er van krijgen wat u behaagt
Voort plezier, voort plezier
Zijn er die meisjes hier

2

Dus liefhebbers van de lol
Haalt daar 's avonds je buikje vol
Maar niet den dag bedenk je wel
Nergens bent ge meer in tel
Voort plezier enz.

3

Zijt gij somtijds bang voor d'ou
Gaat dan maar naar de weduwvrouw
Maak daar slechts een klein accoord
Daar heb je een kamertje
gelijk 't behoord
Voort plezier enz.

4

Kameraden die zijn verliefd
Op Moses' dochters ze zijn zeer lief
Ze zijn wel graauw en geel van huid
Maar later lacht ge ze toch maar uit
Voort plezier enz.

5

De roode wever haar buurman
Doet zooveel als hij maar kan
Voor een pond rijst al met fantsoen
Gaat hij voor haar de boodschap doen
Voort plezier enz.

6

Ook een koperslagersgast
Heeft zich met de zaak belast
Wat hiervan de reden is
Om ze aan 't lijf te komen is gewis
Voort plezier enz.

7

Dan is er nog een rare schort
Die van zijn oom gehouden wordt
En voor 2 cent van zijne nicht
Doet hij een zaak van groot gewigt
Voort plezier enz.

8

Het laatst en ook het allermest
Dat is nog van een dempig beest
Zij heeft alle dagen een vrijer van doen
En durft nog preken van fatsoen
Voort plezier enz.

9

Dan is er nog een gronzig geel
Haar kin wat lang en oogen scheel
Die zich als dichtster recommandeert
En graag een dichterszoon begeert
Voort plezier enz.

10

Den dichters dezès spreekt men vrij
Omdat zij begonnen met dichterij
Nu vrienden trekt er het uwe uit
Waarmede ik mijn woorden sluit
Voort plezier enz.
Einde

Een vroege foto van de Veldhoven (Wilhelminapark), gezien vanuit de tegenwoordige Veldhovenring, 1892.

rechtbank van 's-Hertogenbosch. De officier blijkt de zaak hoog op te nemen:

"Het is van groot belang dat dergelijke verstoring van de openbare orde en dusdanige oproerige zamenscholingen van honderden personen, tegen welke het gezag der plaatselijke politie niet bestand kan zijn, spoedig en met kracht bedwongen worden. Ten einde de plaatselijke Regeering in de gelegenheid te stellen het gezag op behoorlijke wijze te handhaven zal de Brigade Marechaussée te Tilburg zoo rustig tijdelijk worden versterkt".

Verder wijst hij op het gebruik van artikel 184 uit de gemeentewet waarin de burgemeester de mogelijkheid wordt geboden in geval van "oproerige beweging" de hulp van de schutterij en het "krijgsvolk" in te roepen. Omdat het op zondag 25 juli rustig is gebleven, acht Suijs "het nemen van buitengewone maatregelen vooralsnog onnoodig". De zaak is, meent hij, onder controle.

Zangverbod

Donderdag 29 juli is het echter weer onrustig op de Veldhoven. Als de duisternis valt, worden politie en marechaussee met stenen bekogeld. Ze slaan de menigte met de sabel uiteen. Er wordt één arrestatie verricht. Om tien uur 's avonds is iedereen verdwenen.

B. & W. reageren nu wel en kondigen op 30 juli een verordening af waarbij het verboden wordt

". . . des avonds een uur na zons-
ondergang . . . op of in de straten
te zingen of beledigende of nach-
telijke burgeruchten of bewegin-
gen te maken als zullende zoo wel
door de marechaussee als agenten
van policie daarop worden gesur-
veilleerd".

In een rapport aan Commissaris des Konings spreken B. & W. de verwachting uit "dat deze zamenscholingen als nu niet verder zullen plaats hebben of tot oproerige beweging of stoornis der openbare orde zullen leiden". Men vergiste zich daar deerlijk in.

Geweld

De overal aangeplakte publikatie wordt nauwelijks serieus genomen. Op zaterdagavond wordt er volop gezongen, en aanmaningen van de politie en marechaussee worden met gejoel ontvangen. Commissaris Verbunt vreest een stormloop op de woning van Mandos en laat de menigte uiteenslaan. "Met geweld en door het uitdeelen van stooten en slagen door karabijnen is het ons gelukt die menigte uit een te doen gaan", aldus de verklaring van marechaussee Meuzelaar. Het duurt tot na half elf voor het rustig wordt.

Inmiddels is dan ook de officier van justitie aangekomen, die erop aandringt enige arrestanten te maken. Later zullen drie personen, die – ondanks de duisternis – min of meer als aanvoerders werden gezien, worden aangehouden.

Op zondag 1 augustus worden op meer plaatsen in de stad volksoplopen en samenscholingen geconstateerd. Tussen één en twee uur in de middag verzamelt zich bij de lindeboom op de Heuvel een groep van

enkele honderden mensen, die zingend door de Heuvelstraat en het Nieuwland naar de Veldhoven trekken. Daar is het weliswaar onrustig, maar het grootste deel van de ongeveer 2000 aanwezigen bestaat uit nieuwsgierigen. Het komt niet tot openlijke confrontaties met de politie. Om half drie wordt de 74-jarige Jan de Kanter gearresteerd, die enkele opmerkingen maakt aan het adres van de marechaussee.

Markt

Ondertussen zijn er wel problemen op de Markt bij de kerk. Door twee marechaussees wordt daar om half vier "eenen volkshoop uit een gedreven", waarbij Antonie van

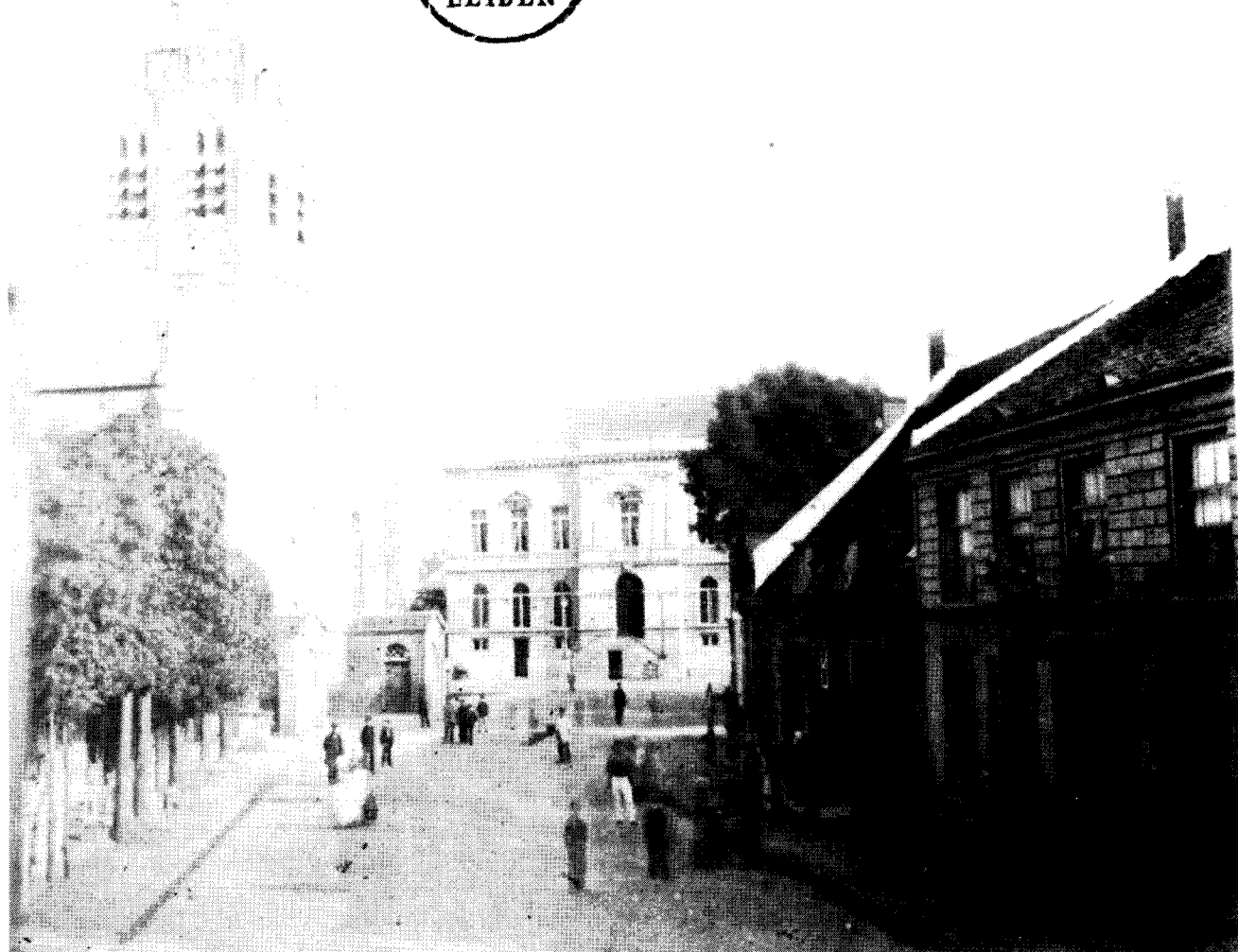
Herk als arrestant wordt afgevoerd, omdat hij weigerde zich te verwijderen. Van Herk behoort tot de zogeheten H. Familie, (een vereniging die in Tilburg ongeveer 900 leden telde en tot doel had de verbetering van het gezin naar het voorbeeld van de H. Familie van Nazareth), die op zondagmiddag een godsdienstviering had in de kerk van het Heike. Uit aantekeningen en verklaringen die de toenmalige kapelaan en latere pastoor Van Lee heeft verzameld, valt de suggestie te lezen, dat er min of meer opzettelijk tegen de voor de kerk verzamelde leden van de H. Familie werd opgetreden. Het motief zou rancune tegen deze vereniging zijn. Echt duidelijk wordt deze "beschuldiging" niet. Van Lee

treedt niet als getuige op bij de latere rechtszaak, in de processen-verbaal van de politie wordt niet over de H. Familie gesproken en Van Herk behoort later niet tot de veroordeelden.

Bajonetsteek

Ernstiger zijn de problemen op de Markt omstreeks vijf uur wanneer de mensen uit de kerk komen en tot spoedig uiteengaan worden aangezet. Volgens de politieverklaringen wordt ook daar "het lied van Mozes" aangeheven, en is slaan met de karabijn nodig om de volksmassa van ongeveer 500 personen uiteen te drijven. De 29-jarige wever Jacobus van den Berg loopt daarbij een bajonetsteek in zijn zij

De oudst bekende opname van de Markt, omstreeks 1860 (Coll. Bodel Nijenhuis, Universiteitsbibliotheek Leiden).

op. Hij moet ernstig gewond naar het gasthuis op de Locht (vlakbij Veldhoven) worden overgebracht. Op het raadhuis overleggen burgemeester F. Suijs, wethouder J.H.A. Diepen, gemeentesecretaris Q. Beljaars, de commandant van de schutterij H.F.L. Vreede, commissaris van politie J. Verbunt en de brigade-commandant van de marechaussee Dirk Klaassen van Maren wat er nu verder moet gebeuren. Met name Verbunt dringt erop aan dat de burgemeester die avond persoonlijk naar de Veldhoven zal gaan. Het onder de wapens roepen en inzetten van de schutterij, waartoe de gemeentewet van 1851 de bevoegdheid verleent, wordt niet raadzaam geacht. Laat in de middag schrijft Klaassen van Maren in zijn rapport aan de officier van justitie dat, op basis van wat er zaterdagavond en zondagmiddag is voorgevallen, naar zijn mening de plaats in oproer is.

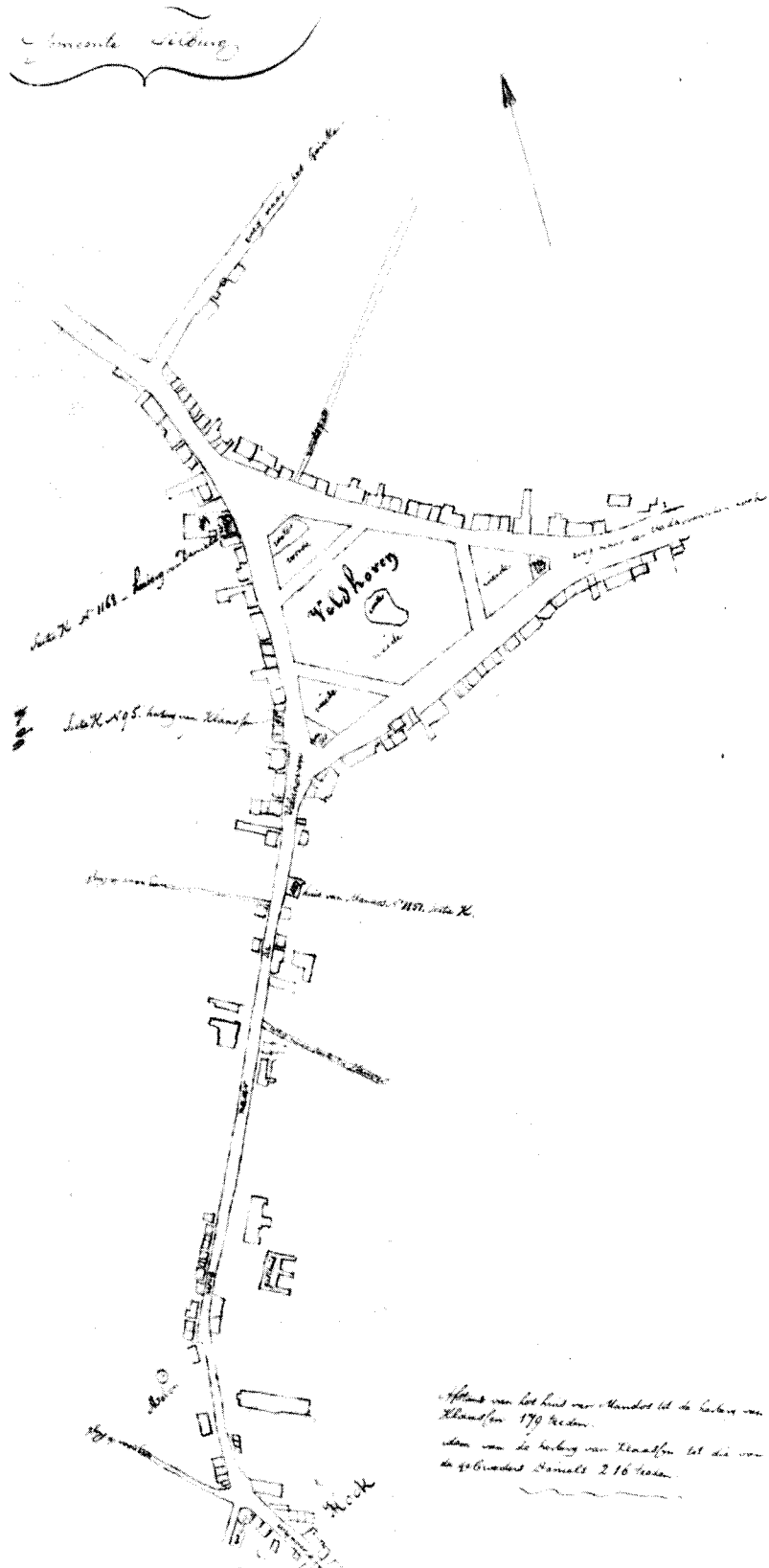
Schoten

Omstreeks acht uur gaan de burgemeester en andere autoriteiten naar de Veldhoven, waar de hele politiemacht (vier agenten en zes marechaussees) al aanwezig is. Ook is er weer veel volk op de been, dat zich niet uiteen laat jagen. Als antwoord op de voortdurende aanmaningen van de burgemeester om naar huis te gaan, begint men, wanneer de duisternis invalt, vanuit de volksmassa met stenen te gooien.

Over wat er dan precies gebeurt lopen de verklaringen later uiteen. De door stenen getroffen agenten en marechaussees vragen: "Moeten wij ons hier lijdelijk laten dood gooien?". Volgens de burgemeester zegt de brigadier dan dat hij instructie had, geweld met geweld te keren. De brigade-commandant is van mening dat de burgemeester op zijn vraag "hoe moet het nu?" als antwoord gaf "laat er nu maar op vuren, schiet er maar op", waarna er zes schoten worden gelost.

Vanuit de menigte wordt geroepen dat het slechts om "los kruut" gaat, waarna nogmaals tweemaal drie schoten worden afgevuurd.

Al spoedig blijkt dat de 20-jarige Catharina van Beurden aan het been is getroffen en naar het gast-

Figuratieve kaart van de wijk Veldhoven 1858, waarop staat aangegeven het huis van Mandos en de herbergen van Daniëls en Klaassen (Coll. Rijksarchief in Noord-Brabant, Provinciaal Gerechtshof 's-Hertogenbosch, Strafsaken dossier 1859, nr. 3, "Veldhoven", stuk. nr. 98).

huis moet worden vervoerd. De menigte is uiteengevlucht, maar vanuit de omgeving van de herberg van Klaassen worden nog enkele stenen gegooid. Bij het verdere politie-optreden wordt de 31-jarige wever Johannes Donders gearres-

teerd. Pas laat in de avond keert de rust weer.

Troepen naar Tilburg

Vanaf maandag 2 augustus wordt er vanuit Den Bosch ingegrepen. In

De herberg van Klaassen "De Zwarte Leeuw" (tijdens sloop in 1929).

de loop van de dag komen verschillende provinciale en gemeentelijke autoriteiten onder leiding van de Commissaris des Konings op het Tilburgse raadhuis bijeen, om zich te beraden over de situatie. De brigade marechaussee is inmiddels met zestien man versterkt. In de loop van de middag en avond komt vanuit Den Bosch een detachement van het 2e Regiment Infanterie bestaande uit 4 officieren en 100 manschappen in de stad aan.

Het gemeentebestuur kondigt een politieverordening af waarbij het verboden wordt om 's middags na twee uur met meer dan vijf personen samen te scholen op straten of pleinen. Op maandag en dinsdag worden nog verscheidene arrestaties verricht waardoor het totaal aantal aangehouden personen op 21 komt. Ook de in juli gearresteerde en weer vrijgelaten personen worden weer opgebracht. Het wordt weer rustig in Tilburg.

In de berichten die de burgemeester vanaf 2 augustus regelmatig aan de Commissaris des Konings toestuurt, wordt dan ook steeds gemeld ". . . dat de rust geheel hersteld (is) en geen wanordelijkheden meer hebben plaats gehad". De 5e augustus, een donderdagavond waarop de laatste weken steeds zingend was rondgetrokken, gaat stil voorbij. Op 10 augustus wordt het samscholingsverbod verzacht en pas vanaf één uur na zonsondergang van kracht.

Kermis

De politie meldt na deze ingrijpende maatregelen nog twee incidenten aan de officier van justitie. In de nacht van de 14e op de 15e augustus waren vanuit de wijk Korvel ongeveer 30 personen begeleid

door klarinet en harmonika naar Goirle getrokken om ook daar het "lied van Mozes" ten gehore te brengen. Op 15 augustus trekken een aantal schutters na afloop van de exercitie-oefeningen "het lied van Mozes" zingend door de straten. Men slaagt er echter in de schutters stil te krijgen voordat zich een volksmenigte kan verzamelen. Op 20 augustus trekt de Commissaris des Konings de helft van de in Tilburg gestationeerde troepenmacht terug. De rest blijft ingekwartierd tot na de kermis, die op 29 augustus aanvangt. B. & W. en de kapitein van het Infanteriedetachment komen overeen, dat men extra attent zal zijn bij dit jaarlijkse volksfeest. De rust blijft gehandhaafd, en op 6 september vertrekt het overgebleven deel van de militairen en gaat terug naar Den Bosch.

Gerechtigd onderzoek

De hele affaire is hiermee overigens nog niet afgehandeld. Op 6 augustus is Mr. W.J. van Beusekom, rechter-commissaris bij de Arrondissementsrechtbank te 's-Hertogenbosch, begonnen met het onderzoek "in loco" en het horen van getuigen en verdachten. Hij komt gaandeweg tot de overtuiging "dat geen der belhamels in handen van de justitie is, en vele van de in arrest zich bevindende personen weinig of geen aandeel aan de oproerige bewegingen hebben genomen". Hiermee raken we een van de problemen bij onderzoek naar de achtergronden van dit soort rellen. Zijn de gearresteerden wel representatief voor de deelnemers? Voor de Tilburgse rellen is dit niet helemaal duidelijk. We weten dat de 21 arrestanten in leeftijd

varieerden van 16 tot 74 jaar, allen afkomstig waren uit Tilburg en op drie na, die uit Goirle, Moergestel en Leiden kwamen, ook geboren en getogen waren in Tilburg. Naar beroep bestond de groep gearresteerden uit zes wevers, vier bouwvakkers, drie fabrieksarbeiders, twee kooplieden, een textielverver, een schoenmaker, een landbouwer, een dagloner, een herbergier en een persoon zonder beroep.

Onzorgvuldig

Maar de politie-autoriteiten zijn niet al te zorgvuldig geweest bij hun arrestaties. Zo merkt commissaris Verbunt over Demerie, die aangehouden was omdat hij op 24 juli de hele avond had "opgedrongen en geroepen", op, dat deze ". . . als een zeer slecht sujet bekend staat, geen arbeid verricht en eerst onlangs als verdacht van diefstal uit de gevangenis is ontslagen". Tegen ongeveer de helft van de arrestanten kan uiteindelijk geen duidelijke aanklacht worden ingebracht die tot strafvervolging zou kunnen leiden. Daarmee zijn we bij het probleem van de juridische definiëring van de onrust.

Van Beusekom is bij zijn onderzoek tot de ontdekking gekomen, "dat hier van geene coalition d'ouvriers of iets dergelijks, de rede is geweest". Overtreding van het Coalitieverbod is hier dus niet van toepassing. Welke artikelen uit het Wetboek van Strafrecht wel op ieder van de beklaagden van toepassing zijn, blijkt een aanzienlijk gecompliceerde aangelegenheid. De juridische procedure hierover – voer voor een rechtshistoricus – loopt tot aan de Hoge Raad. In een twaalf pagina's tellend arrest verwijst dit college op 8 november de zaak tegen Johannes Staps en 15 medebeklaagden naar de correctionele terechtzitting van de arrondissementsrechtbank van 's-Hertogenbosch.

Gevangenisstraffen

Volgens het Algemeen Handelsblad bleek daar dat

". . . uit het horen van onderscheidene getuigen bevestigd werd, dat de plaats gehad hebbende op-

loop en weerspanningheid jegens agenten van de gewapenden magt was geschied door eene vereeniging van meer dan 20 personen, en dus crimineel moest worden beschouwd".

De rechtbank verklaart zich onbevoegd, ziet geen mogelijkheid de behandeling te splitsen en verwijst de zaak naar het gerechtshof.

Op 17 februari staan voor het provinciaal gerechtshof veertien verdachten terecht waarvan er drie worden vrijgesproken en elf veroordeeld tot een gevangenisstraf van één jaar.

Op 17 maart 1859 heeft de burgemeester voor het laatst te maken met de nasleep van de rellen. Hij ontvangt een brief van de procureur-generaal van het gerechtshof, dat hij er zorg voor moet dragen dat de elf veroordeelden zich op maandag 21 maart om 12 uur melden bij het parket in Den Bosch.

Achtergronden

Uit het onderzoek en de getuigenverhoren wordt al in augustus door de rechter-commissaris vastgesteld dat "de aanleiding van het gebeurde is te zoeken in de vroeger zoo slechte politie te Tilburg, die nimmer dergelijk straatgerucht belette, of tegen de daders verbaliseerde". Het gebruik van geweld door de menigte komt inderdaad pas goed op gang wanneer politie en marechaussee ten tonele verschijnen. Getuige H. Vreede wijst erop dat de politie vroeger alles toeliet, ter-

wijl de huidige politie strenger optreedt. "Hierdoor is verbittering ontstaan, en daaraan zijn de onregeligheden toe te schrijven".

De verandering die de politie had ondergaan, was een uitvloeisel van de op 1 januari 1852 in werking getreden Gemeentewet. De handhaving van de openbare orde werd toevertrouwd aan de burgemeester als hoofd van de politie. De nieuwe gemeentepolitie was niet erg populair in Tilburg. Uit het derde kwart van de 19e eeuw zijn meer voorbeelden aan te wijzen waaruit dat blijkt. Bovendien moest in Tilburg de marechaussee nogal eens bijspringen, omdat de gemeente slechts over een beperkt aantal agenten beschikte: in 1858 vier op ongeveer 15.500 inwoners (in 1869 zeven op ongeveer 21.000 inwoners).

Het harde optreden van de nieuwe gemeentepolitie en het verzet daartegen spelen bij meer onlusten in de vorige eeuw een rol. Tussen 1850 en 1870 kwamen soortgelijke oproeren als in Tilburg ook voor in Helmond, Schiedam, Leiden, Rotterdam en Almelo. Meestal was er van sociale of politieke achtergronden geen sprake.

Uit onderzoek is gebleken dat er geen rechtstreeks verband bestaat tussen absolute economische verslechtering en protest. Wel komen diverse auteurs die zich met onderzoek naar sociaal protest hebben beziggehouden tot de conclusie dat het algemene gevoel dat het werken leefklimaat verslechterde, meespeelt bij onregeligheden zoals in

Tilburg. Anders dan bijvoorbeeld bij de relatie tussen criminaliteit en veranderende werk- en leefomstandigheden is bij onlusten zoals op de Veldhoven in 1858 het spontane en tijdelijke karakter kenmerkend.

Bronnen

- Rijksarchief in Noord-Brabant (RA N.Br.), Archief Provinciaal Gerechtshof te 's-Hertogenbosch, Strafzaken dossiers 1859 nr. 3 "Veldhoven" (tijdelijk gedeponeerd in het hulpdepot van de Rijksarchiefdienst te Schaarsbergen).
Opmerking: als schaduwarchief aanwezig bij de Gemeentelijke Archiefdienst te Tilburg (GAT).
- RA N.Br., Arch. Provinciaal Gerechtshof, inv. nr. 30 Arresten Strafzaken 1859 d.d. 24-2-1859 (tijdelijk gedeponeerd in Schaarsbergen).
- GAT, Secretarie-Archief 19e eeuw, Notulenboeken verg. B. & W. 1858, 1859.
- GAT, Secretarie-Archief 19e eeuw, ingekomen en minuten van uitgegane correspondentie 1858, 1859.
- GAT, Parochie-archief Heike.
- Kranten: de Noordbrabander, Algemeen Handelsblad, Arnhemse Courant.

Geraadpleegde literatuur

- A. Doedens (red.), *Autoriteit en strijd. Elf bijdragen tot de geschiedenis van collectief verzet in de Nederlanden, met name in de eerste helft van de negentiende eeuw*, Amsterdam 1981.
- Jacques Giele, *De oppositie der "volksmannen" (1850-1869)*, in: Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis 1975, 171-218.
- J.W. Haarman, *Geschiedenis en inrichting der politie in Nederland*, Alphen aan den Rijn 1933².
- W. van den Hoek, *De geschiedenis van het Wapen der Koninklijke Marechaussee*, 's-Gravenhage 1963.
- W. Francken NGZ., *De Gemeentewet*, Nijmegen 1851.
- John Stevenson, *Popular Disturbances in England 1700-1870*, London 1979.